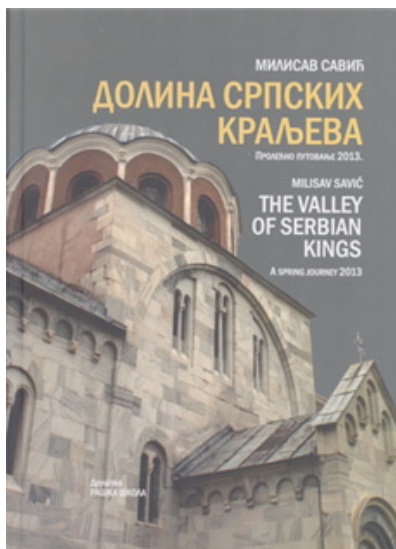

ПРИКАЗИ

УДК 271.22(497.11)-523.4-09(049.3)

Сања Шуљагић

*Институт за
политичке студије*

**Милисав Савић,
Долина српских краљева:
Пролећно путовање
2013., Друштво Рашка
школа, Београд, 2014.**

У пролеће 2014. године у Србији је Друштво *Рашка школа* објавило значајну књигу писца Милисав Савића под насловом *Долина српских краљева*, са поднасловом *Про-*

лећно путовање 2013. Књига је објављена двојезично, на српском и енглеском језику, уз помоћ преводиоца покојног Тимоти Ђон Бајфорда (Timothy John Byford), на 404 странице на којима су текстови и живописне фотографије српских манастира и цркава у долини река Ибар и Рашка, односно у средњем и јужном делу Србије. Фотографије је писац Савић сам снимео на свом својервном ходочашћу по познатим и мање познатим српским средњовековним духовним и материјалним светињама на подручју Србије од манастира Жиче до цркве у Тутину. Књига *Долина српских краљева* је значајна за српску и светску историју и културу не само са историјског, уметничког, геополитичког и социолошког аспекта, него и са политичког аспекта, премда то очигледно није била намера њеног аутора. Књига је значајна са политичког аспекта, јер ова књига представља не само 65 кратких путописних репортажа о значајним српским манастирима и мањим сеоским црквама на подручју долина Ибра и Рашке и планина Голије, Рогозне и Копаоника од Краљева до Тутина, него је и дирљиви „знак

времена“ и сведочанство о занемарености и запуштености у књизи овековечених и описаних духовних и материјалних светиња у овим некада славним крајевима Србије и о изумирању становништва у њима. Ова књига је уједно и својеврсни тихи сведок оптужбе данашњег нараштаја Срба у чијем времену се и након ослобођења од колонијалне власти некадашњих страних властодержаца материјални докази и духовни и морално-правни закони средњовековне српске цивилизације уништавају или нестају сами од себе. Тако у опису стања Богородичине цркве у селу Долац крај манастира Студеница са фрескописом из једанаестог века писац Савић на 96. страници књиге истиче да је та црква била обновљена у доба деспота Ђурђа Бранковића 1445. године и да је, иако и тада у рушевинама, ипак била боље очувана него данас. Залуштеност светиња – задужбина српских краљева и царева и инфраструктурне мреже око њих, као и занемареност значаја ових задужбина у којима су српски владари крунисани, а архиепископи устоличавани, велики је контраст у односу на високоразвијене државе у свету у којима би оваква места била извор поноса и заузимала значајно место на културно-уметничкој, туристичкој, политичкој, економској и инфраструктурној

мапи њихових државних и друштвених интереса.

Пред почетак читања описа српских манастира и тврђава у књизи *Долина српских краљева* Милисава Савића читалац мора да има у виду да је за предантичку и античку цивилизацију на подручју Србије била карактеристична изградња насеља као такозваних „бедема“ и утврђења на врховима високих планина са којих су се лако могла контролисати природни ресурси, временске прилике, мрежа саобраћајних путева и евентуални долазак непријатељских војски или трговачких каравана на овом тако значајном геополитичком простору названом „вериге света“, односно *Catena Mundi* у античким историјским изворима. У том смислу, изградња тврђава од реке Дунав до југоисточног дела Балканског полуострва у доба цара Јустинијана, затим изградња утврђења у доба пре владавине српске средњовековне царске династије Немањић и изградња преко две стотине за сада познатих утврђених градова у Србији у доба владавине династије Немањић потврђује исказе предантичких и античких историчара Плутарха, Аријана, Оросија или Плинија у њиховим оригиналним историјским изворима о славним „Србима Трибалима,“ Они су у њиховим историјским изворима били познати не само као земљораднички и песнички народ, него и као изразито рат-

нички настројен народ који је још у доба краља Филипа и цара Александра Великог био познат по својој борби за слободу од колонизатора. Зато су, без обзира на вишевековну владавину османлијског турског царства у средњовековном периоду у Србији, у народној свести утврђења - градови изграђена у доба династија Немањић, Лазаревић и Бранковић била један од најважнијих симбола српског националног идентитета. О томе сведочи велико народно славље приређено 1867. године на београдској тврђави Калемегдан када су османлијски Турци симболично предали кључеве градова Београд, Смедерево, Шабац и Кладово српском кнезу Михаилу Обреновићу. Међутим, у двадесетом веку, када је југословенски краљ Александар Карађорђевић под наговором уског круга својих сарадника дао да се минира чувено миленијумима старо утврђење Жрнов на Авали и наредио да се на његовом месту изгради Споменик незаном јунаку у архитектонском стилу персијског завојевача цара Кира, као да је тим чином симболично било најављено урушавање српског националног идентитета и тенденција свих наредних српских државних власти од тада па до данашњих дана да занемарују или уништавају древне српске тврђаве, манастире и културно-историјске споменике на територији Србије. У том смислу књига *Долина српских краљева*

Милисави Савића јесте једно дирљиво сведочанство од 404 странице текста и живописних фотографија о некадашњој српској цивилизацији. Само неки од славних представника те цивилизације су градови – утврђења Маглич, Јелеч или Рас описани у овој књизи, здања који су се урушавала вековима и још увек се на почетку двадесет и првог века урушавају и нестају пред очима нас савременика аутора књиге Милисави Савића. Тако од 358. до 363. странице имамо прилике да сазнамо да је аутор једва успео да се попење до тајанственог древног града Јелеча за који су везане многе легенде у српској историји, као и да видимо фотографије остатака овог града у чијој близини је својевремено краљ Урош Први Немањић имао летњиковац, а његов син краљ Драгутин повредио ногу ловећи у јелечким шумама.

Упркос назнаци у дну једне од почетних страница да је објављивање ове књиге помогло Министарство културе и информисања Републике Србије, ишчитавање текста и поглед на фотографије у овој књизи, којима је документовано срамотно лоше стање у којем се налазе нека од најзначајнијих достигнућа српске историје и културе, не могу а да не наведу читаоца на питање да ли би овакве књиге виђале светло дана да у питању углавном нису лична опредељења, ентузијазам и иницијативе појединаца који

не чекају на системска решења него се сами довијају да забележе и документују благо српске историјске и културне баштине. Тако на почетку књиге читалац сазнаје да је ово документовано Савићево путовање из пролећа 2013. године трајало два месеца и да је углавном сам путовао, записивао и фотографисао српске средњовековне задужбине. Када ове задужбине путник – намерник некако и пронађе након лутања по необележеним или лоше обележеним гудурама и прилазима, он може само да констатује, као и аутор Савић на шестој страници, да су то „само рушевине, остаци и фрагменти онога што су давно представљали,“ да су неке од тих цркава „потпуно заборављене и напуштене од света“ или да је на фрескама у неким црквама „боја испрана, избледела... На многим фигурама не познају се лица, тек само њихови обриси“ (стр. 332). Аутор себе назива „обичним ходочасником“ и приликом описивања фрескописа, иконостаса и орнаментике манастира и цркава наглашава да није историчар уметности, али успева да своје описе поткрепи изводима из оригиналних историјских извора, компаративним прегледом историјских личности и периода у којима су оне настале, цитатима својих колега писаца, позивањем на дела разних српских сликара и песника или легендама, обичајима и веровањима народа из подручја у

којима се оне налазе. Писац је учинио напор да сазна имена фрескописаца и аутора иконостаса, као и дела каснијих писаца и сликара у вези са фрескама, иконостасима и орнаментиком које описује у књизи, често се задржава на описима израза лица и осећања ликова приказаних на фрескама и присећа се ранијих својих посета, доживљаја тих призора или историјских периода у којима су настале. Тако на примеру фресака у цркви Светог Николе у Баљевцу крај Краљева Савић уочава доминацију светаца-ратника међу њима у времену када су у четрнаестом веку Турци већ били на границама Србије и подсећа на исказе историчара уметности Радомира Станића који у њима уочава атмосферу тадашњег времена опасности, али и аутохтоност фрескописа тадашњих сликара „који нису опонашали ништа од византијског сликарства тог времена“ (стр. 152). Аутор објашњава бројност и природу мотива на фрескама манастира Жича (стр. 19) поруком ктитора манастира Светог Саве да се до небеског храма долази само великим подвижништвом и мучеништвом. С друге стране, приликом описа фигура Светог Петра и Павла на фрескама у манастиру Жича (стр. 22) аутор уочава културно-уметнички континуитет некадашњих сликовних представа о Хераклу и осталим ликовима античке паганске митологије, као и касније у опи-

су фризова на порталима и прозорима манастира Студеница са приказима митолошких животиња и ликова (стр. 55-57). Тиме аутор књиге можда и несвесно уочава сличност и континуитет сликарства и вајарства некадашњег паганског трачког цивилизацијског круга на подручју Балканског полуострва са фрескама и орнаментиком из хришћанске средњовековне Србије. У опису манастира Жиче на 26. страници књиге Савић подсећа на некадашњу испреплетеност духовности, политике и економије у социолошком контексту средњовековне немањихке Србије, истичући да је манастир био задруга са хармоничним односом припадника различитих друштвених слојева у њему. У опису Ибарске „Долине јоргована“ на 34. страници аутор читаоце наводи на размишљање о ширем историјском контексту Србије у доба владавине краљева Уроша, Милутина и Драгутина Немањиха тврдњом да легендарно опевани долазак супруга краљева Уроша и Милутина у „Долину јоргована“ мора да је био из правца или Дубровника или Косова (Цариграда), а не са севера, као што се данас сматра. Аутор показује посебну наклоност и поштовање према манастиру Студеница и наглашава да је долина Студенице „место високе културе, цивилизације“ које је за разлику од подручја долине реке Ибар још увек остало незагађено и аутохтоно

подручје. Ипак, геополитичку судбину пост-немањихке Србије аутор описује речима да је већина студеничких драгоцености нестала касније у плачкама и паљењима и да су сличну судбину доживеле и студеничке цркве, болнице и школе. На 43. страници Савић подсећа читаоце да је у једној гравури из седамнаестог века остало забележено да је Студеница некад била густо насељено подручје са четрнаест цркава и да је личила на „мали ренесансни град“, баш као што на 30. страници пише за тврђаву Маглич да је на једној аустријској карти из 1718. године била означена као град, или као што на 137. страници пише да је данашњи Брвеник, село на Ибру, које „не подсећа уопште на онај стари Брвеник из средњег века, моћно седиште Брвеничке жупе“, некада било трговачка колонија и овеће насеље челника Мусе и његових синова Лазара и Стефана који су славно изгинули у Косовској бици. У таквом некадашњем славном Брвенику Савић је документовао постојање зарасле рушевине цркве Светог Николе која је представљала минијатурни модел за такозвану рашку архитектуру која је уследила у 14. и 15. веку и о којој су као значајној градитељском објекту писали истакнути истраживачи старина Александар Дероко, Ђурђе Бошковић и Радомир Станић (стр. 137-138). Трачак наде да још увек постоје у Србији људи

који негују свест о значају културе, историје и духовности уочава се на 155. и 156. страници, где је приказан пример почетка обнове рушевина цркве Свете Петке из шеснаестог века у Јарандолу крај Баљевца на обронцима планине Голија. Та црква Свете Петке се налази на брду званом Погинући које је, према локалној легенди, добило то име због погибије великог броја Срба који су цркву бранили од Турака. Међутим, симптоматично је да се свако мало кроз опис путовања писца Милисава Савића помаља мотив изумирања становништва у крајевима кроз које пролази. Тако на 86. страници књиге сазнајемо да у сеоској кафани у којој се скупљају мештани села Придворица крај Студенице они немају коме да продају домаћу ракију коју производе, а на 206. страници сазнајемо да у долини Рашке сељаци писца заустављају, иако је сезона пољских радова, да с њима попије кафу. Углавном се ради о бакама и декама који су „усамљени, нису видели неку трећу особу можда десетак и више дана“ и, како писац примећује, „највише их убија – не сиромаштво, не недођија – него што немају с ким да попричају“. С друге стране, на 299. страници у опису села Свиланово близу Рашке у којем се налази црква посвећене летњим Врачевима, за коју народ прича да јој је ктитор била кнегиња Милица, аутор пише о Свила-

нову да је питању „још једно село, на први поглед, из бајке... Узимајући кључ од цркве у првој најближој кући, чуо сам познату причу: у селу је све мање људи, а млади се нити жене нити удају. Свилановска бајка је без оних који највише воле бајке: без деце!“ Посебно потресан контраст између некадашње славе немањићке Србије и данашњег катастрофалног стања у којем се налазе манастири из тог доба је приказ сада осамљеног и занемареног а некада славног манастира Бањска (стр. 236 – 243), који је, како аутор пише, „по замисли његовог ктитора краља Милутина Немањића требало да буде манастир у рангу Студенице и Хиландара“, те ктиторова гробна црква и здање са дариваним му „силним селима и имањима“ и чији се значај уочава и у *Повељи краља Милутина* из тог периода. Тај контраст је потресан између осталог и што јасно одсликава разлику између некадашње немањићке и данашње Србије. У доба немањићке Србије уочава се да су тадашњи српски краљеви, цареви, кнезови и деспоти поштовали манастире и цркве као праве светиње, према Другој Јовановој посланици из *Новог Завета* у којем при опису Христове забране трговцима да од куће Оца праве продавницу пише: „Тада се његови ученици сетили да стоји написано: „Ревност ме за твоју кућу изједа.“ (2. Јов.2) У ктиторству се чак и

међу у том погледу ревносим Немањићима посебно истакнуо краљ Милутин Немањић. Касније на 248. и 249. страници читаоци имају ретку прилику да виде сачуване остатке оригиналних фресака у манастиру Соколица крај Звечана на Косову и Метохији, од којих је најбоље очувана фреска фигура Христа на своду тог манастира, као и мермерну скулптуру Богородице са Христом са почетка 14. века, која је била донесена у овај манастир из манастира Бањска и о којој је својевремено писао и српски песник Растко Петровић. Од 250. до 254. странице су приказане фотографије остатака древне тврђаве Звечан обавијене маглом. Аутор Савић наглашава значај овог здања за српску историју напомињући да је о граду Звечан својевремено писала историчарка Ана Комнина као о граду око којег су крајем једанаестог века борбу водили Срби и Византинци, те да је у Звечану под мистериозним околностима умро краљ Стефан Дечански, да су Аустријанци покушали, али нису успели, да га освоје 1689. године, да се у тврђави налазила црква Светог Ђорђа у којој се Стеван Немања помолио пре битке на Палатину 1168. године и да се крај ње налазила црква Светог Димитрија, по којој је Косовска Митровица добила име. Кроз књигу се у опису детаља на фрескама и у препричавањима локалних легенди и веровања осећа више-

вековна љубав и захвалност Срба према одређеним свецима као што су Свети Ђорђе, Свети Никола, Света Петка и други свеци. У том смислу, између осталог, на 370. страници сазнајемо и веровања да у манастиру Црна Ријека посетиоци који желе да оздраве од неке болести могу да се неколико минута опруже испред ћивота са моштима Светог Петра Коришког у нади да ће их светац излечити или заштитити од болести.

На 267. и 306. страници ове значајне књиге – својеврсног документа о српској историји у опису подручја близу чувених цркава Светог Ђорђа и Светог Петра у Рашкој аутор Савић помиње да се и дан-данас историчари споре око локације и порекла имена древне српске престолнице Рас на том подручју. Аутор наглашава и да је професорка археологије Јованка Калић пронашла остатке једног древног утврђења у близини чувене Петрове цркве у којој је био крштен Стеван Немања. Професорка Калић претпоставља да је српска престоница Рас била на том месту, али археолошка испитивања су обустављена због недостатка новца. На 270. страници књиге Савић у опису Цркве Светог Петра пише да је то сигурно једна од најстаријих цркава у Србији, те напоменом да су се цркве сличног карактеристичног облика градиле од 7. и 9. века у Јерменији и Грузији означава

некадашњу древну историјску и културолошку повезаност ових крајева са Србијом, а која још увек није довољно испитана у званичној српској историографији. Три странице касније у редовима везаним за локацију Цркве Светог Петра уз навођења добро познатих историјских навода и легенди о значају ове цркве за преднемањићку и немањићку династију, аутор открива и мало познати податак да је крај ње педесетих година прошлог века окривена илирска гробница са богатим златним накитом који се данас налази у Народном музеју у Београду. На 289. страници посвећеној манастиру Светог Ђорђа из 1170. године, познатим и као манастиру Ђурђеви ступови, на врху брда између река Рашке и Дежаве аутор цитира краља Стефана Првовенчаног да је манастир подигао његов отац Немања у знак захвалности Светом Ђорђу што се ослободио тамнице у коју су га затворила браћа. Други ктитор манастира је био краљ Драгутин Немањић који је столовао у близини у Дежеви и према чијој жељи је након његове смрти 1316. године његово тело пренесено у капелу код Ђурђевих ступова, али се, како аутор пише, „не зна где му је гроб. Само су пронађени остаци мермерног саркофага, који би могао бити његов.“ О судбини овог манастира – краљевске задужбине, непроцењивог по свом значају за српску историју,

између осталог непроцењивом и по приказу библијских мотива као и по документарном фрескописном приказу владавине браће Драгутина и Милутина Немањића на своду манастира (стр. 290), говори и реченица аутора да манастир касније нису скрнавили само освајачи странци, него и да су и сами Срби „скрнавили манастир, урезајући на фреске своја трошна, пропадљива имена“ (стр. 286).

Милисав Савић је у књизи *Овековечио и чувене фреске из манастира Сопоћани којег је саградио краљ Урош I и који је познат и по томе што су у њему сахрањене многе славне личности из српске историје, као и да га је посећивао 1346. године цар Душан*. На страницама 310-311 посвећеним овом манастиру Савић пише: „Познати историчари уметности већ на почетку 20. века схватили су да се у разрушеним Сопоћанима налазе највредније фреске Европе, настале у 13. веку. Ту, у Сопоћанима, видели су почетак Ренесансе. Кад су Сопоћани грађени, Данте се још није родио. А Ђото је био у пеленама.“, и закључује: „Србија нема бољу галерију старих слика, са сталном и непромењивом поставком, од ове у Сопоћанима.“

У вези са неким малим лепим црквама у неприступачним пределима на које је Савић наилазио на свом путу-ходочашћу, као на примеру

описа Цркве Света Мариница у селу Дојиновићи између Голије и Копаоника на 353. страници, забележио је причу локалних сељака да је црква мала зато што је била подигнута за дан и ноћ, што је био услов да Турци тадашњим Србима дозволе да граде цркве. У том смислу аутор је на 389. и 390. страници описао и цркву Светог Петра и Павла у Тутину која по спољашњем изгледу „личи на обичну, скромну сељачку грађевину, на неку магазу“, али у којој се налази најбоље очувани живопис из 17. века, који према мишљењу историчара уметности припада сликарству обновљене Пећке патријаршије. Након читања ове књиге читалац не може да се отме утиску о огромној разлици између нараштаја тадашњих Срба који су кроз векове у врло тешким и суровим условима стварали архитектонска и фрескописна дела забележена у овој књизи, и нараштаја данашњих Срба који нису у стању ни да сачувају та дела. Остаје нада да ће читање ове књиге потакнути неке будуће филологе да посвете више пажње изучавању старосрпског писма забележеног на манастирским натписима, плочама и на надгробним натписима у склопу ових манастира, да ће немар према овим светињама забележен на фотографијама и тексту ове књиге потакнути правнике, уметнике, политичаре и

научнике из надлежних институција да реконструишу, обележе и заштите приказане манастире и утврђења, те да ће их просветни радници приближити садашњим и будућим генерацијама ђака путем организације образовних посета, семинара и сличних догађаја, а појединци да ће их посетити и на неки начин помоћи у својој приватној организацији, баш као што је то учинио овом књигом и писац Милисав Савић.

